

Inleiding

Het hoeft geen verbazing te wekken dat het KSGV een publicatie wijdt aan de problematiek van woede en geweld in relatie tot levensbeschouwing. In de afgelopen decennia lijkt de wijze waarop mensen samenleven en communiceren grondig te zijn veranderd. Veel mensen vinden dat de samenleving harder en minder verdraagzaam is geworden. Traditionele collectieve levensbeschouwelijke en zingevende kaders lijken meer en meer weg te vallen. Binnen deze kaders lag de nadruk traditioneel op gedeelde overtuigingen in gemeenschappen waarin de onderlinge verbondenheid en het omzien naar elkaar kernwaarden waren. De gestage erosie van deze kaders lijkt een levensbeschouwelijk vacuüm te creëren. Hoewel, misschien moeten we constateren dat andersoortige – met name neoliberale – ideologieën die levensbeschouwelijke rol deels hebben overgenomen. Als dat zo is, zijn echter tegelijkertijd de samenbindende waarden ernstig onder druk komen te staan. Van de burger wordt immers tegenwoordig vooral verwacht dat hij of zij een zelfstandig en competitief ondernemer is die in de eerste plaats verantwoordelijkheid draagt voor zijn eigen succes in wat heet de vrije markt van de kenniseconomie. De traditionele zingevende kaders worden zo vervangen door andere zingevende en levensbeschouwelijke kaders, waardoor grote spanningen

ontstaan tussen competitieve individuen en groepen, winners en losers. Het resultaat laat zich zien in tal van woede-uitbarstingen en soms zelfs geweldsexplosies. Een dieptepunt waren de plotselinge erupties van geweld in tal van steden en dorpen naar aanleiding van de instelling van de avondklok in coronatijd.

De opkomst van online media betekent bovendien dat mensen zich directer en ongefilterd kunnen uiten. Uitingen van woede en agressie kunnen ongeremd en schijnbaar zonder directe consequenties of repercussies worden verspreid en herhaald. Dit lijkt een voedingsbodem te zijn voor uitingen van bijvoorbeeld structurele agressie tegen vrouwen, lhbt-ers en allochtone minderheden. Naast – en wellicht in het verlengde van – een toename van mediageweld lijkt er ook een toename te zijn van woede-uitbarstingen en fysiek geweld onder andere ook gericht tegen hulpverleners of medecliënten. In de geestelijke gezondheidszorg en geestelijke verzorging wordt dit een steeds groter probleem.

In deze bundel willen we ingaan op deze problematiek. Dat doen we niet alleen door in te gaan op de vraag of en hoe uitingen van woede en geweld samenhangen met de veranderende plaats en inhoud van levensbeschouwingen in de samenleving. De aandacht zal ook gericht zijn op de vraag hoe woede en geweld in de geestelijke zorg, psychotherapie en mediation-praktijk op een constructieve wijze kunnen worden gethematiseerd en in verbinding kunnen worden gebracht met zingevingsprocessen en individuele levensbeschouwing.

In de eerste twee bijdragen in deze bundel wordt vanuit een cultuurfilosofische invalshoek gereflecteerd op de problematiek van woede en geweld in de hedendaagse samenleving. In beide bijdragen wordt een aanloop genomen

vanuit historische ontwikkelingen. Hoe is in de loop van de geschiedenis en het westerse denken nagedacht over woede en – in iets mindere mate – over geweld. Beide bijdragen laten zien dat dit denken een dubbelzinnig karakter heeft. Woede wordt respectievelijk erkend als een stuwende kracht ten goede of als een destructieve en eruptieve kracht die ontwrichtend werkt in zowel het individuele als collectieve leven. Guido Vanheeswijck richt in *Het ambigue statuut van woede* de aandacht op het emancipatorisch potentieel van woede en verontwaardiging in de strijd van individuen en groepen die zich gediscrimineerd voelen. Hier verschijnt woede in haar positieve gedaante. Maar tegelijkertijd loert hier het gevaar van een versterking van de tegenstellingen tussen identiteiten en een verdere polarisering in onoverbrugbare tegenstellingen. Waar de emancipatorische woede wordt overvleugeld door identiteitspolitiek, dreigt intolerante verharding. Om dit te voorkomen, pleit Vanheeswijck ervoor gerechtvaardigde en gepaste woede als drijfveer voor een constructief denken en activisme in de samenleving te behouden en tegelijkertijd deze woede in te kaderen in spirituele tradities en levensbeschouwingen die een inclusief karakter hebben en stimuleren tot ‘inleving’ in de positie van anderen.

Herman Westerink beweegt zich in zijn bijdrage met de titel *Woede, geweld en onbehagen in de samenleving* in een vergelijkbaar spoor. Hij laat zien dat woede niet per se de vorm hoeft aan te nemen van geweld of cultuurvijandigheid, maar juist ook een constructieve functie kan hebben in de samenleving en ondersteuning kan bieden aan levensbeschouwingen en -idealen. Om dit te laten zien, gaat hij dieper in op het fenomeen woede en haar voornaamste kenmerken, zoals de mogelijkheid de woede in te houden of te verschuiven van personen naar materiële objecten.

Bovendien laat hij zien dat woede niet in tegenstelling staat tot zachtaardigheid, maar juist tot indifferentie. Om engagement te kunnen uiten en bezorgdheid om iemand of iets te kunnen tonen, is een zekere mate van woede nodig.

Vanuit deze cultuurfilosofische beschouwingen wordt de stap gemaakt naar de psychotherapeutische praktijk en de geestelijke verzorging. In haar bijdrage *Schaamte, woede en geweld* benadert Marion Verkade de thematiek van woede en geweld vanuit trauma, slachtofferschap en ouderschap. In plaats van woede en geweld te reduceren tot de uitingen van agressie van ouders tegen slachtoffers, benadert zij woede en geweld als deel van een tragedie, waarin alle betrokkenen worstelen met destructieve neigingen die vaak geassocieerd zijn met maladaptieve hechting, eerdere (vroegkinderlijke) trauma's, affectieve verwaarlozing en beschadiging, en fundamenteel wantrouwen in relaties. Zij wijst er dan ook op dat gevoelens van schaamte en angst vaak onderbelicht blijven in de behandeling van ouders, terwijl er omgekeerd weinig aandacht lijkt te bestaan voor de gezonde en autonomie en integratie bevorderende woede bij slachtoffers. Van behandelaars mag dan ook vooral verwacht worden dat ze oog en oor hebben voor de complexiteit van de tragedie waarin hun cliënten zijn gevangen en samen met hun cliënten op zoek gaan naar mogelijkheden om de verschillende affecten en emoties te symboliseren in taal.

In *Het gewicht van woede* richten Hanneke Muthert en haar co-auteurs Jacqueline Weeda en Monique van Hoof de aandacht op de thematiek van woede en geweld in de geestelijke zorg. Uit een breder onderzoek rond zeventien gevalstudies wordt in deze bijdrage ingezoomd op twee

casussen. Er wordt ingegaan op de vraag hoe in deze casussen woede beschreven kan worden, welk ‘gewicht’ woede in deze studies heeft en hoe deze casussen vervolgens aanleiding kunnen geven tot een psychodynamisch geïnspireerde analyse van de gerichtheid en vorm van de woede en van de wijze van interventie bij woede. De auteurs laten zien dat het zinvol is een ‘existentiële oefenruimte’ voor de omgang met woede te creëren. De taak van de geestelijk verzorger bestaat er dan in, samen met de cliënt te verkennen of een andere verhouding tot wat hem/haar woedend maakt mogelijk is met behulp van aandacht voor levensbeschouwelijke waarden en existentiële zin. Dat maakt het enerzijds mogelijk nieuwe perspectieven te openen door woede te verbinden met een andere zijns- en zienswijze, en anderzijds de woede te ‘containen’.

In de voorlaatste bijdrage in deze bundel, *De mantel der liefde*, vormen twee korte klinische casussen uit Tine van Belle’s eigen psychotherapeutische praktijk het uitgangspunt voor een reflectie op woede en frustratie onder pastores en religieuzen uit het bisdom Brugge. De omgang met woede en frustratie wordt bij deze groep cliënten gecompliceerd door de relatie tot een christelijke traditie waarin woede als ondeugd en als ontoelaatbaar wordt beoordeeld, en waarin bovendien gehoorzaamheid aan oversten en andere religieuze autoriteiten wordt gevraagd. Zij wijst op het belang van sensitiviteit, openheid en dialoog bij leidinggevenden in de kerk in hun houdingen ten opzichte van anderen. Zo kan meer verbinding ontstaan en kunnen de woede en frustratie deels worden weggenomen.

De laatste bijdrage is van Hester Macrander en getiteld *De waarde van woede*. Deze bijdrage moet niet in de eerste

plaats gezien worden als een wetenschappelijke verhandeling of een reflectie op een klinische casus, maar veeleer als een rapportage van de oprechte zorg om mensen van een geëngageerde trainer en mediator in geweldloze communicatie. Woede is voor haar in de eerste plaats een signaal, een *cri de coeur* van een mens die zoekt naar verbinding en naar een betekenisvolle plaats in relaties met anderen. Achter woede en boosheid gaat dan ook doorgaans iets anders schuil: passie, enthousiasme, inspiratie en betrokkenheid, kortom, een diep verlangen naar een zinvol leven. Het is aan de trainer en mediator, maar ook aan psychotherapeuten en geestelijk verzorgers, echt te leren luisteren naar de eigenlijke boodschap achter of in de woede en het geweld.

Dat kan zoals gezegd op maatschappelijk niveau een boodschap zijn van emancipatorische, gerechtvaardigde woede gericht tegen onrecht en discriminatie, van een woede die zich keert tegen onverschilligheid. Op individueel niveau kan het een boodschap zijn van woede als destructieve reactie op een tragedie die zich in de levensgeschiedenis afspeelde, een woede waarin uiteindelijk ook een gezonde en integrerende kracht kan schuilgaan.

De indringende casuïstiek in deze publicatie laat op overtuigende wijze zien, hoe psychotherapeuten en geestelijke verzorgers op aandachtige en sensitieve wijze een ruimte kunnen creëren waarin mensen kunnen oefenen met een andere omgang met woede, en waarin een cruciale rol is weggelegd voor existentiële zin en levensbeschouwelijke waarden.